

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на доц. д-р Ангел Ангелов
на тема: „Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и
в България. За еколингвистичен подход в условията на глокализация“
за придобиване на научната степен „доктор на науките“

от доц. д-р Красимира Алексова,
Катедра по български език, СУ „Св. Климент Охридски“

Трудът на доц. д-р Ангел Ангелов „Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и в България. За еколингвистичен подход в условията на глокализация“ представя една нова научна област, която не е активно присъстваща у нас – еколингвистиката. Това е интердисциплинарна наука и точно такъв е и трудът на Ангел Ангелов – в него са прокарани връзки между лингвистиката (а в частност и социолингвистиката), правото, екологията, историята, философията, културологията, социологията, политологията. Тези различаващи се в традиционното ни възприемане науки разглеждат човешкото общество и неговото съществуване, но имат естествени допирни точки, когато се постави във фокус проблемът за човека и за обкръжаващата среда, разбрана като екосистема. Несъмнено става въпрос за глобален проблем и в него лингвистиката открива свой периметър, обхващаш въпросите за лингвистичните права на човека като част от по-общия проблем за човешките права, за езика и властта, за езиковата дискриминация, за свободата на индивида и неговата езикова самоличност, за факторите, предизвикващи езикова нивелация и езикова смърт. Този кръг от проблеми, а и още много други, е в центъра на еколингвистичните изследвания, като доц. А. Ангелов обобщава основната ѝ проблематика по следния начин, говорейки за обекта на еколингвистиката: „човека и неговия език, но в условията на застрашеното му физическо и духовно битие“ (с. 413).

В основата на труда според мене лежи виждането, че в съвременния свят, белязан от глобализацията, е поставено на изпитание не само отношението между човека и обкръжаващата среда (екосистемите), но и способностите на обществото да се самоуправлява, поставени са на изпитание и културата, и езикът/езиците, и човешкият морал. Безпокойството на еколингвистите е породено и от застрашеното езиково разнообразие като част от културното многообразие, атакувани от унификацията, загубата на идентичност и изчезването на вариантността. Интересен е въпросът доколко

на тези негативни процеси може да се въздейства, доколкото отделно общество и човешката общност като цяло чрез международните политически и правни институции може да ги регулира и управлява. Мисля, че в представения труд авторът поставя, анализира, осмисля тези проблеми.

Дисертационният труд е разгърнат на 462 страници, включва седем глави, заключение и библиографска справка с над 560 цитирани източника.

Първата глава изяснява същността на еколингвистичния подход, поставяйки като изходно начало преоткриването на пантеизма като една по-хуманна парадигма на мислене, която отвежда към проблема за нарушеното екологично равновесие, включващо и загубата на културно и лингвистично разнообразие. В този смисъл еколингвистичната проблематика се оказва част от проблемите, белязали съвременните социоекосистеми. Загубата на език или диалект се оценява като своеобразна културна катастрофа, тъй като биологичното и езиковото разнообразие са в дисбаланс. В тази първа част са очертани тематичните области на еколингвистиката, като авторът откроява две основни направления: екология на езиците и лингвистика на екосистемите.

В първата глава А. Ангелов се спира и на предисторията на еколингвистиката, за да очертае в какво се състои новата парадигма на еколингвистиката, новият тип проучване на „лингвистичното поведение в неговия идеологически, социален и биологичен аспект“ (с. 7). Авторът търси обосноваването на новостта чрез съпоставки с класическите модели на структурната лингвистика, антропологията, социолингвистиката, психолингвистиката. В крайна сметка той издига виждането, че същинската еколингвистика има дълга предистория, защото проблематиката на отношението *език – жизнена среда* е занимавала учените лингвисти още от първите десетилетия на XX в.

В първата глава откривам още едно основание разглежданият труд да включва в себе си множество аспекти, традиционно присъединявани към нелингвистични дисциплини – според автора екологията по необходимост изисква прилагането на холистичния метод, а това несъмнено определя и методите на еколингвистиката, която се занимава с отношението „между световната екосистема и езиковата (его)система“ (с. 13).

В първата глава се разглеждат още въпроси, отнасящи се към екосемиотиката, зоосемиотиката, като се извеждат отличителните характеристики на комуникацията чрез езика при хората и общуването при животните (в част 1.2.2). Основания за включването на тези въпроси в труда виждам в позицията на автора относно тематичните области на еколингвистиката. Някои от тях могат да се открият на с. 4, други на с. 12 – 13. Струва ми се, че се нуждае от малко повече изясняване терминът *биокултурни ниши*, който е основен в раздел 1.2.3.

Важна част от първата глава е и посочването на допирните точки и различията между социолингвистиката и еколингвистиката най-малкото защото авторите, сочени като бащи на макросоциолингвистиката, са сред първите, засягащи еколингвистични проблеми. Ангел Ангелов вижда разграничаването на социолингвистиката и еколингвистиката в контекста, в който двете направления полагат езика – в социален и съответно в глобален аспект.

С безспорна ерудираност доц. А. Ангелов обвързва проблеми от сферата на семиотиката, социолингвистиката и екологията в стремежа си да представи същността на еколингвистичния подход. Струва ми се обаче, че този труд, в който за първи път се представя нова наука (независимо дали ще я наречем наука, направление или нещо друго) чрез един от основните ѝ обекти на изследване – лингвистичните права, се нуждае от въвеждаща част, която да запознае всеки привлечен от новостта (а тя винаги е провокативна) с обекта, предмета, задачите, целите и методите на изследването. В работата на Ангел Ангелов те стават ясни, но чрез извличане от самия читател, а не чрез експлициране в отделна част, което да ограничи разнородните очаквания, който всеки четящ сам формира.

Втората глава е посветена на езика, идеологиите и властта. Целта ѝ, според моето разчитане на текста, е да направи обстоен теоретичен и исторически преглед на либералната теория, на либералните принципи и възгледи за държавността, тъй като те са необходимата основа, върху която ще се разглеждат в третата глава лингвистичните права на човека – основният обект на дисертационния труд. Във втора глава е представена еволюцията на философските идеи за ред и равноправие, критично са „прочетени“ основните либерални принципи; обхванат е един широк диапазон – от рационализма до пазарната икономика и отвореното общество. Допирната точка между идеологиите, представени в тази част, между властта и езика откривам в част 2.4. и нейните подчасти, занимаващи се с лингвистичните идеологии – идеологии за изграждане на езика, свързани с езиковото планиране и езиковата политика, а и с различни теории, които само на пръв поглед се занимават само със структурата на семиотичните и езиковите явления, но всъщност са дълбоко обвързани с борбата за езикова хегемония в областта на хуманитарните науки, тъй като предполагат самозатваряне на аудиторията „посредством специализирания код на общуването“ (с. 105) (става въпрос за ранната генеративна граматика, за езиковите картини на света, за т.нар. ментални модели, когнитивна динамика, форми на понятийната имагинация и пр.).

Във втора глава се разглеждат и „чисто социолингвистични стратегии за упражняване на власт чрез езика и с помощта на езика“ (с. 115 – 116), като авторът цели

да докаже, че „заниманията с езиковата система също се оказват прикрита стратегия за езикова хегемония“ (с. 116 – 117). Разсъжденията, посветени на тези въпроси, са от същностни и важни, а повдигането им – твърде рядко в нашата лингвистика.

Във връзка с тази глава бих направила предложението част 2.2.5. от втората глава да бъде включена в третата глава, която изцяло е посветена на правата на човека и лингвистичните права. И още едно предложение, което обаче е свързано с организацията на цялостния текст – авторът би могъл в началото на отделните части или подчасти да включи кратък насочващ текст, който да мотивира мястото на съответната част в общата структура, тъй като обемът и интердисциплинарността на дисертационния труд предполагат такава необходимост.

Третата глава разглежда централния проблем в дисертационния труд – лингвистичните права на човека като част от по-общата тема за правата на човека. Ако кажем, че в предходната глава проличава критическото отношение към основните либерални принципи – което бих нарекла условно политологически аспекти, то коментарите в трета глава са в областта на философията, философията на правото, правните норми, основните международни документи, регламентиращи правата на човека. Авторът акцентира върху недостатъците на доктрината за правата на човека, очертава сложността на философската и морално-етичната страна на въпроса, представя типология на нарушаването на човешките права. От лингвистична гледна точка според мене най-важна е част 3.3., в която в центъра на вниманието са теорията и практиката на езиковите права, трите основни аспекта на лингвистичните права, езиковата промяна и езиковото смесване, езиковото неравенство и застрашените езици, изчезването на езиците (езикова смърт) и езиковите варианти.

Четвъртата глава представя вижданията на доц. д-р А. Ангелов за втория основен кръг проблеми в дисертационния труд – социалната отговорност и проблемите на езика. Етическите аспекти в обсъжданата работа допълват философските, правните и лингвистичните. Авторът поставя проблема за отношението между индивидуалната и колективната отговорност спрямо езиковото разнообразие в национален и в международен план. Струва ми се, че се нуждае от малко по-разгърнато уговаряне това, което А. Ангелов нарича „символни форми и знакови системи“.

В четвъртата глава авторът разглежда също така широк кръг от проблеми, свързани с езиковия контрол и механизмите, чрез които се извършва контролът върху употребата на езиковите разновидности, налагането на английския като постетнически език (което е част от идеологията на глобализацията), свободата на изказа, разработването на езиковия код и функционалните стилове на езика, планирането на статуса на езика, аурацията на езика с

висок статус, езиковото отмиране и езиковото съживяване като основни проблеми в рамките на екологията на езиците. Смятам, че разсъжденията, които тук излага А. Ангелов, са не само теоретично съществени, те засягат настоящето и бъдещето на езиците от гледна точка на механизмите, движещи езиковата йерархизация.

Петата глава конкретизира двата основни за дисертационния труд проблема – езиковите права и социалната отговорност, „локализирайки“ ги в пространството на Обединена Европа. Обяснимо е пристрастието ми към тази глава, тъй като в нея се разискват отношения между езиците и/или между езиковите формации, представят се вижданията на автора за понятия като интересизм, лингва франка, акролет, макроезик, плурицентричен език (език-лоза), дахшпрахе, вернакулар и веикюлар, патоа, наречие, диалектен континуум и др. В петата глава А. Ангелов коментира критериите за определяне на границите и статуса на диалекта, анализира релацията език : диалект, разглежда е когнитивни аспекти на чувството за езикова принадлежност, а също и отношението билингвизъм : диглосия, като заедно с това авторът се връща към проблемите за езиковото планиране и планирането на статуса на даден език във връзка с езиковата дискриминация и езиковото толериране. Биха могли да бъдат представени повече емпирични данни (напр. във връзка с диспропорцията по отношение на престижа, вкл. и на родствени съседни езици), но си давам ясна сметка, че всеки от повдигнатите в тази глава въпроси може да е обект на самостоятелно проучване, а в рамките на предлагания труд това са само аспекти на еколингвистичния подход.

Шеста глава е озаглавена „Езиково строителство и езикови права на Балканите“, като по този начин читателят се ориентира към два основни тематични кръга: формирането на книжовните езици на Балканите и проблемите на балканските малцинства. Струва ми се, че в част 6.2, обещаваща в заглавието акцент върху малцинствените проблеми, според моя прочит поставя акцент по-скоро върху историческия ход на събитията на Балканите. Тази глава несъмнено би могла да бъде и отделно изследване, в което свое място ще намери по-детайлното изследване на езиковата ситуация на Балканите.

Седмата глава продължава конкретизирането на еколингвистичната проблематика в дисертационния труд – в нея се представят някои български разработки, свързани с езика в света на глобализацията, разглежда се диалектната нивелация във връзка с урбанизацията на българското общество, прилага се индексът на Фишман спрямо диалектната жизненост. В нея е включен дискурсен анализ на текстове, свързани с екологичната тема у нас, като това решение на автора е мотивирано от факта, че

критическият анализ на дискурса и наблюденията върху екологичния дискурс са част от основните обекти на еколингвистиката (вж. с. 122 и с. 126).

Преди обсъждането на приносните моменти в труда бих искала да подчертая нещо важно. От гледна точка на еколингвистичния подход в труда на Ангел Ангелов глобализацията е явление с отрицателен знак, защото унификационните процеси водят до изчезване на ценен човешки опит, кодиран в лексиката, в различни понятийни полета, в граматически конструкции. Авторът обаче не остава в рамките на негативното осмисляне на отношението човек – език – екосистеми. Зад понятието „глобализация“, което откриваме и в заглавието на дисертационния труд, се крие според мене виждането, че глобализацията предизвиква появата на контратенденция, а и още – че е възможен баланс между глобалното и локалното, че социалната и личната отговорност към културното, а и в частност към езиковото разнообразие може да регулира човешкото общество, което не само си дава сметка за глобалните екопроблеми, но се опитва и да ги решава чрез национални и международни правни актове, чрез настойчивото включване на екологичното човешко поведение в образователните парадигми.

От работата на А. Ангелов става ясно, че еколингвистиката не е научна дисциплина, задоволяваща научно любопитство, ограничено в рамките на концептуализациите, класификациите и анализите, тя се занимава с въпроси, които практически налагат необходимостта от реагиране, вземане на решения, които авторът дефинира като социална отговорност.

В края на работата си Ангел Ангелов обобщава приносните моменти в дисертационния труд, като според моето виждане те отговарят на действителното положение.

Накрая бих посочила, че всеки труд, който представя ново направление в научните търсения (та било и само в рамките на конкретна държава), какъвто несъмнено е рецензираният труд на доц. д-р Ангел Ангелов, в опита си да предложи един цялостен поглед може да редуцира конкретиката, а много от засегнатите въпроси биха могли да бъдат обект на самостоятелно проучване. Това обаче не намалява приносния характер на дисертационния труд, а очертава бъдещи насоки на изследване в тази нова у нас интердисциплинарна област.

По темата на дисертационния труд има 16 излезли публикации, една от които представлява монографично изследване, и 5 статии под печат. Посочените от автора цитирания на някои от тези публикации са 10. За монографичния труд „Еколингвистика. Екология на застрашените езици и лингвистика на застрашените екосистеми“ (2012 г.) има 2 рецензии, от които едната е под печат.

Авторефератът вярно отразява дисертационния труд, като дава достатъчно обширна информация за същността на изследването, тъй като е разгърнат на 121 стр. Приносните моменти, посочени в края на дисертационния труд и на автореферата, са коректно формулирани и отговарят на действителното положение.

В заключение ще посоча, че изследването на доц. д-р Ангел Ангелов „Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и в България. За еколингвистичен подход в условията на глокализация“ отговаря на очакванията за новаторска разработка с обобщаващ характер, поради което смятам, че напълно отговаря на изискванията към дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“.

06.04.2013 г.

Подпис:

Красимира Алексова